

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

УДК 811.161.2: 81'38

Тетяна Беценко

МОВНО-ЕСТЕТИЧНІ ЗНАКИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ІВАНА МАЛКОВИЧА

У статті здійснено спробу з'ясувати специфіку використання у сучасній українській поезії різнорівневих образних одиниць, об'єднаних поняттям мовно-естетичних знаків української культури. На прикладі поетичної мовотворчості Івана Малковича реалізовано спостереження за особливостями вживання митцем словесно-образних знаків, що глибинно споріднені з національно-культурним континуумом.

Ключові слова: мовно-естетичний знак української культури, словесно-образний знак, поетична мовотворчість, художня мова, художній лінгвопростір, поетичний стиль Івана Малковича, поетичне мовомислення, мовомисленнєва культура.

In the article was made the attempt to find out the specifics of the use of modern Ukrainian poetry shaped multi-level units that form the category of language and aesthetic characters of national culture. On the example of poetic linguistic creativity of Ivan Malkovych made observations on the specifics of the use of verbal and figurative artist signs of deep related national-cultural continuum. Discovered group of units, due to language and aesthetic characters of national culture.

Keywords: aesthetic sign language and national culture, verbal and figurative mark poetic linguistic creativity, artistic language, art oprostir linguistic, poetic style of John Malkovich, poetic language of thought, language mental culture.

Дослідження поетичної мови зумовлене потребою осягнути глибину й обсяг розширення художньо-образної думки як фрагмента мовомисленнєвої культури, а в ній – особливих знаків – мовно-естетичних. Вивчення системи останніх дорівнює процесові пізнання природи національної мовотворчості, традицій словесно-образного мовотворення, джерел, шляхів та способів його розвою. Частково відповіді на такі питання дає опрацювання ідіостилію художників слова.

На особливу увагу заслуговують визнані на найвищих мистецьких орбітах поетичні ідіолекти. Один із них – Івана Малковича, удостоєного цьогоріч Шевченківської відзнаки, премії імені Великого Кобзаря. І це не випадково, адже поетичний мовопростір Малковича національно естетизований, хоча й представлений модерно, оригінально, нешаблонно. Впізнаваність у мовній особистості поета Українського митця забезпечена актуалізацією різнопланових вербалізованих образних засобів, що формують індивідуальну національно-мовну картину світу. З поміж них – *мовно-естетичні знаки української культури*.

Як відомо, це поняття ввела в українську лінгвостилістику Світлана Яківна Єрмоленко [Єрмоленко 2009]. У її дослідженнях осмислено його сутність, розкрито співвідношення з поняттями мова і культура, розглянуто концептуально-знаковий вимір синхронного зрізу літературної мови, схарактеризовано ряд ключових слів-понять як мовно-естетичних знаків культури (*людина, земля, сон, терен, вітер*), розкрито розуміння літературної мови як компонента національної культури. У результаті сформовано дефініцію, що мовно-естетичні знаки української культури – це «різнорівневі мовні одиниці, до яких належать слова-поняття, приказки, прислів'я, крилаті вислови, фразеологізми, афоризми, рядки із творів художньої літератури тощо» [Єрмоленко 2009: 7]. Такі одиниці формують національно-мовну картину світу, ментальний простір мовців. Вони акумулюють побутовий, психічний (емоційний), культурний досвід поколінь і містять закодовану інформацію про різноманітні факти, явища, події з життя народу.

У поетичних ідіолектах мовно-естетичні знаки української культури варто розглядати в концептуальному вимірі ментальності митця, його манері естетичного осмислення національно-культурної дійсності. У такому разі як максимально естетизовані є слова-поняття, слова-образи, ключові слова, що утворюють в індивідуально-авторських текстах мовнокультурну парадигму.

Асоціативно-образну базу мовотворчості Івана Малковича становлять фольклоризми – епітети, знаки-символи, назви дій. Це закономірно. Адже «народнопісенна творчість – це український чорнозем, на якому виростає багата художня література. Із тисячолітніх культурних нашарувань витворюються мовно-естетичні знаки національної культури, найдосконаліші художньо-словесні форми» [Єрмоленко 1999: 9]. Активізовані письменником народнопоетичні епітети не тільки зближують мову авторську й фольклорно-пісенну, а й своєрідно маркують текст, споріднюють з давніми традиціями слововживання. Частотними в аналізованих текстах постають епітетні структури *дрібен дощик* (З-за високої стодоли **дрібен дощик** дрівці коле); *білі руки* (мати **білі руки**); *каре око* (глянь **карим оком**), *бистра вода* (що **бистра вода** рибку понесла до чужого Дунаю); *вечірня зоря* (воском **вечірня зоря** не залле мені вуха). Асоціацію з фольклорним образом (*зелена рута*) має трансформований поетичний рядок: *рутка в зеленім, хата в покрівлі, в синім – ожина*. Тому поетичний малюнок Івана Малковича, хоч і суто авторський, проте забарвлений фольклорно-пісенним колоритом. Упізнаваність національного митця у таких контекстах – безпомилкова.

У мовотворчості Івана Малковича найбільший клас словесних образів, що детермінують українську дійсність, становлять назви рослин – *смерека* (*і не зломить його високої **смереки**; ніби снігу зі **смереки** натряслося мені за душу*), *черешня* (*Хтось там сивий до стовбура притулить чоло, /до **черешні**, що зрубана й спалена давно*), *бук* (*де так подібні до хлоп'ят худі баранчики і **буки***), *явір* (*І так нам сумно буде стоятись під **яворами** / і дивитися всьому услід, / А про гай зелений, а про птиці – вже не хочеш?*); *свиан*

(будуть *гризти* ночей *коржі й нюхати євшани*). Ці номінації засоційовані з батьківщиною митця – західним регіоном України. Вони ж споріднені з фольклорним джерелом, де символізують особу чоловічої статі, мотив перетворення парубка в явора: *Я стану явором: зайди у тінь мою / і притулись до крони молодої або у листя тепле, / як в долоні, впади – я м'яко листям постелю.*

Письменник не тільки дає друге життя фольклорним реаліям, а й відшукує інші словообрази, що характеризують українську дійсність, наприклад, з рослинного світу: *молочай, подорожник (там інколи з легкістю вірилось в те, ніби ти – подорожник.. / Місто юності, ти подорожнику мій невідмовний з прожилком ратуші посередині).*

Ще одна особливість опанування мовно-естетичних знаків української культури в мовомисленні Івана Малковича – це максимальне абстраговане ущільнення-стиснення полісемантичного фольклорного образу-символу. Так, непізнаваним, на перший погляд, і змістово незглибимим, неосязним уявляється концептуальний образ-символ **калина**:

ПРАКОРАБЕЛЬ

Вантажений калиною, сповільна
він рівно опускається до дна;
сто років углибає – божевільна
у тих прозорих водах глибина,
Там сховок духу, там – ясна година,
комори наші: з тих запасників
зцілюца виринатиме калина
на сотнях затасених кораблів.

Очевидно, тут **калина** – пам'ять поколінь, символ України (пракорабля) з її прадавніми традиціями, звичаями, обрядами; більше того, – символ народного духу, чуттєво-моральної сутності нації в космічному вимірі, символ осердя, душі етносу (від макровиміру (держави) до мікровиміру (родини, особистості), що знецінюється, зникає, гине в повсякденні сучасності, нівелюється під впливом зовнішніх чинників.

Традиційно **калина** символізує у фольклорі красу дівчини. Цей поетичний знак-символ – улюблений у пісенній

творчості. Іван Малкович так само обіграє його, додаючи ще й такі словообрази, як *туман* (народнописенне ключове слово) та *Ярина* (давнє слов'янське ім'я), *скіф'янка* (скіфи – давні іранські племена, що перебували до нашої ери на землях України): *Як з амфори зійшла – така, / мов за туманами калина, – / скіф'янка горда і п'янка / з прадавнім іменем: Ярина.*

Почасти фольклорний знак-символ, на перший погляд, у авторському тексті віддаляється від первинної семантики і не має ніякої залежності від народних джерел. Проте осмислення його в єдності з усіма компонентами міні-контексту переконує в існуванні нерозривного й споконвічного зв'язку з фольклорними творами: *Наша нація в чварах сконає... / – Я не хочу це чути! Брехня! / Не над ними калина палає, / не над нами реве вороння...* У наведеному контексті образний знак-символ *калина* асоціюється з Україною – народом, нацією. Інтерпретацію слово-образу ускладнює заперечення *не над ними калина палає*, яке треба трактувати як ствердження 'калина = сила нації', 'калина = невмирущість українського народу', 'калина = сила духу народу'.

Смислово навантажені в поетичному мовосвіті Івана Малковича назви народних звичаїв, обрядів, що ідентифікують ліричного героя з українським буттям: *меланка* (водити меланку) – *тоді стала дуже проситись до хати; ще із часу меланки, із часу найлегших снігів, коли під подушки прилітали найкращі дарунки*; *коляда* (колядка) – *при цій малій нехитрій коляді все менше нас: мороз на голос тисне; Іде з хоругвою колядки*. Такі одиниці не орнаментальні, вони вказують на самотність національної культури, на органічність у духовній основі ліричного героя. З цією ж групою найменувань співвіднесені назви обрядових страв, наприклад, *кутя* (*Солодка, мов кутя, колядка сніги вселюдські розсуває*), що так само засвідчують виплекану звичаєвість, прихильність до високої культури життєбуття, глибоко вкорінену в асоціативну пам'ять митця (вживання у порівнянні).

Фольклорний образ-символ *Дунай* (чи дном *Дунаю* не заголосно скаче?.. ; *Ще чутно пісню, але й з неї повитікав Дунай; Дунай з пісень повитікав*), що традиційно символізує

плинність, змінність, далеку віддаль, розлуку, кохання тощо, у поезії Івана Малковича знає оновлення і стає поетичним знаком-символом джерела пісенності. Як вторинний словесно-образний знак *Дунай* водночас сприймається як максимально абстраговане концентроване поняття, характерне для мовно-пісенної картини світу, як ідея вічного буття фольклорного слова-образу.

Канонічними знаками українського фольклору є прикладкові сполуки. У поетичній мові Івана Малковича – це *мед-пиво* (*із серця нишком в зелену фляжку мед-пива наточували*), *зелен-ріка* (*над зелен-рікою, на деревці скраю, / на третім листочку – / там коник пасеться: з черешні сідельце / і чала сорочка; / там коник пасеться – листок не прорветься / від легкого ходу: / води не куштує – лиш дує і дує, / лиш дує на воду...*). *Мед-пиво* символізує достаток і водночас гуляння, розваги, веселощі, святкування; *зелен-ріка* – поетичний знак, що вказує на світ природи, фольклорні джерела образного змалювання реалій довкілля, засвідчує казкові мотиви.

Органічні в поетичному мовосвіті Малковича й інші фольклорні словотвірні моделі: *Сорочечка білесенька, а личко, як без; Ой та кісточка просвердлить сорочку тонку, ввійде вона у серденько, як в черешеньку...*; *Вслухаюсь в серденько так само: тулюсь, шепчу йому про гори, і вгадуємо долі знак*. Поетичний мікроконтекст насичений народнопісенними елементами, що обігруються, естетизуються, а тому виникають емоції замилювання, співчуття, інтимності, душевної близькості й своєрідної народнопісенної ліричності. Модерновість функцій фольклорних поетизмів у мовостилі Івана Малковича полягає у тому, що він інкрустує ними світ поетичних реалій, підкреслюючи чинність правил народного поетикального стилетворення. Наприклад:

ой побачити б нам крізь дощ дрібонький
ту високу гіллячку
на якій сіро кує зозуля легонька
кує кує а ввечері плаче
ой не плач не плач сумна зозулечко

що так мало даєш нам що ми невічні
бо ми собі зломим ту солодку гіллячку
і будемо найщасливіші.

Помітно, що формули *дощ дрібненький, кує зозуля* трансформовані, зокрема словесний образ *дощ дрібонький* містить ареальні ознаки. Мовно-образний, мовно-структурний та змістовий плани накладаються. Іван Малкович віртуозно трансформує народнопоетичну формулу *сіра зозуля кує* – у структуру *сіро кує зозуля*; використовує народне повір'я про те, що зозулі кування – то плач за дітьми, яких вона підкинула. Як і у фольклорному дискурсі, асоціює образ зозулі з сумом, тугою, плачем, душевними стражданнями і роздумами над долею.

Фольклорною традицією слововживання позначені й дієслівні формули: *кучері розчісували; сіяти жито, сіяти гречку* та ін. (*на місяці хочу посіяти гречку й пшеницю*), які засвідчують національну належність митця, поетизують одвічні цінності духовного та матеріального світу українців, апелюючи до вкорінених у свідомості уявлень, переконань, звичаїв.

Народнопісенні образи *роси, зозулі, туману, ранку* невідзначено переосмислені й обіграні в поетичному контексті. За ними вгадується фольклорна традиція, відтворюється мовна картина світу етнобуття: *Сизі ранки поснули, / зозулі під росами сплять, / зелені стебла цибулі / з низеньких туманів стримлять.*

Мовно-естетичні знаки національної – пісенної – культури в авторському тексті показові тим, що поєднують дві площини, зокрема фольклорну та ідіостильову. Тому в цьому оригінальному переплетенні «постає міфологізований світ, який зберегла мова, її опоетизовані загальні та власні назви» [Єрмоленко 2009: 345].

Використання назв персонажів з українських казок та їх відповідне сприйняття теж орієнтує на національно-мовний культурний континуум: *Сорочечка білесенька/, а личко, як без: / не бий, мамо, телесика / – цей слід відпереш. / Не бий, мамо, бо уранці / за тринадцять літ / ще раз буде на кошульці /*

від кісточки слід). Утім *Телесик* – це лише асоціат кровної близькості матері та дитини (*черешеньки слід; від кісточки слід*), а ще – страждань, смертельної небезпеки, загрози життю. Надіта на дитині *сорочка біленька* (діалектний синонім – *кошулька*) – це оберіг. Асоціативно-образний контраст білого (біла сорочка, сива матір), червоного (черешневий слід) та чорного (спалена черешня) посилює тривожні відчуття, відчуття трагізму й безпорадності матері-українки. Через фольклоризм «телесик» втілено узагальнений образ трагічних сторінок української історії, зокрема Західної України (у тексті «Пісеньки про черешню», крім вже зазначеного, є діалектизм без 'бузок', що разом маркують ареальність мовомислення митця). Нинішній молодий читач не завжди може здогадатися, що в цій поезії йдеться про юнака, який загинув у лавах Української повстанської армії в 40-х роках ХХ століття. Сам поет в одному інтерв'ю згадував, що поштовою до написання цього вірша була смерть його ровесника, який загинув на початку 1980-х років у чужому Афганістані, де «миротворчу» місію виконували воїни Радянського Союзу.

Серед мовно-естетичних знаків української культури й топоніми, які маркують простір Західної України, що уособлює батьківський край, силу традицій, напр.: *і, ніби Черемош в кашіці, далекий жаль мій в стіни б'є; Той сон твій, що побіг до Коломиї, не збудеться.*

Іван Малкович володіє майстерністю залучення таких одиниць у поетичні контексти – актуалізує метонімічні асоціації: *ми – не ми; ми – однойменні – Полтави, Моринців – нема – (Підлисся, Нагуєвич...) – / тютюн, цигарка, Чигирин – розтерті в жмені – / вже й тінь не падає від нас – одна лиш манна / небесна сипле на лоби – о / щастя! о осанна!..* За топонімічними знаками-символами, що їх зафіксував і виділив митець, постають епохи національного розвитку, ідентифіковані з іменами визначних діячів національної культури (*Полтава* – Іван Котляревський, *Моринці* – Тарас Шевченко, *Нагуєвичі* – Іван Франко), державності (*Чигирин* – символ гетьманської влади за часів національно-визвольної боротьби). Символом козацької слави та доблесті незмінно виступає *Січ (Йде*

Сковорода, рясні тягнуть від Січі дими...). Отже, власні назви сприймаються як орієнтири духовного світу.

Підгрупу мовно-естетичних знаків української культури – власних назв – формують антропоніми. У поезії Івана Малковича – це імена визначних особистостей – діячів української літератури (*Блудний Сковорода з паличкою в руці селами загляда, списує папірці*); історії (*Ігор, витязь той слов'янський, зараз рушить до походу; Ярославна проводить*). Хоча власних назв у поетичному доробку Івана Малковича небагато, проте вони значущі, важливі у змістовому плані, відтак – виразні естетично.

З групою власних найменувань співвіднесені культові поняття, зокрема назва давнього слов'янського бога – *Христос приходив до Дніпра, щоби повергнути Перуна*. Як відомо, Перун – бог блискавки і грому, один з найголовніших персонажів давньоукраїнської міфології [Плачинда 2009: 190]. Цей мовно-естетичний знак уособлює правічну слов'янську культуру і символізує міць, силу, владність. У поетичному тексті він постає як маркер часу, таємничого й незвіданого минулого, як символ духовного протиборства.

Так само ретроспективне тло в поетичному доробку Івана Малковича створюють номінації давніх пам'яток культури, як-от *Велесова книга* 'старовинний язичницький епос VIII – IX ст., що зображує життя давньоукраїнських племен' [Плачинда 2009: 44], напр.: *смолити вірні кораблі і книгу Велеса читати*.

Отже, різноструктурні мовно-естетичні знаки української культури – духовне надбання інтелектуально-чуттєвої діяльності наших предків. За ними читачі впізнають ментальний світ мовців, зокрема поетів, і правічне минуле в усіх аспектах життєіснування. Поетична творчість Івана Малковича підтверджує художньо-образну вартісність означених одиниць у творенні віршованого мовосвіту.

Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.

Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура) / Світлана Єрмоленко. – К. : Довіра, – 1999. – 431 с.

Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

Малкович Іван. Творчість. Вірші, поезія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.poetryclub.com.ua/metr.php?id=18&type=tvorch

Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / Сергій Плачинда. – К. : Велес, 2009. – 240 с.

REFERENCES

Gajvoronok, V. (2006). *Symbols of Ukrainian Ethnoculture: Dictionary*. Kyiv: Dovira (in Ukr.)

Malkovich, I. *Art. Poems, Poetry*. Retrieved from www.poetryclub.com.ua/metr.php?id=18&type=tvorch (in Ukr.)

Plachynda, S. (2009). *Dictionary of ancient Ukrainian mythology*. Kyiv: Veles (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (1999). *Essays on Ukrainian Literature: Stylistics and Language Culture*. Kyiv: Dovira (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (2009). *Language and aesthetic signs of Ukrainian culture*. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.)

Статтю отримано 15.06.2017

Tetiana Betsenko

SIGNS AND AESTHETIC LANGUAGE OF NATIONAL CULTURE IN POETRY OF IVAN MALKOVICH

Language development is directly linked with the work of artists that represent a culture. Powerful ground for the development of the language system is a poetic space. Research artistically shaped paradigm driven by the need to grasp the depth and volume expansion poetic thought as a fragment of language mental culture. In turn, this will enable to know the nature of the national linguistic creativity, tradition verbal and figurative language of creation, source, ways and means flowering of (enrichment, variation, transformation, complications, modifications) poetic system. One of the unexplored issues within the circle of the aforementioned problems is the question of linguistic signs aesthetic potential as a

cultural marked units, their artistic and expressive value and importance in the national cultural context, the status of these units in the space of Ukrainian mentality. Answers to these questions can be obtained from the study of idiolect writers. Quite difficult while essential, in the original plan seems idiolect appointed Ivan Malkovych

The issue of language and national culture aesthetic signs violated S. Yermolenko. In essence of meaningful research scientist appointed concepts disclosed value concepts language and culture are considered conceptual and symbolic dimension simultaneous cutoff literary language Author determined number of key words, concepts as language and culture an esthetic characters (people, land, dream, thorns, wind), reveals literary language understanding as a component of national culture.

The goal of our exploration is to identify and describe the different levels verbalized units that form the foundation of language and aesthetic characters of national culture and certified in poetic idiolect Ivan Malkovych.

The main task – to characterize the aesthetic sign language and units representing in figurative language forms of the national cultural space, implemented in the context of modern poetry.

The object of observation chosen language poetry of Ivan Malkovych, the subject – different levels of language and aesthetic characters of national culture, a certified idiolect writer.

In the article the attempt to find out the specifics of using poetry of Ivan Malkovych shaped multi-level units that form the category of language and aesthetic characters of national culture. Done monitor features the use of verbal and figurative artist signs related with deep national and cultural continuum. Discovered group of units, due to language and aesthetic characters of national culture.

УДК 811.161.2.

Ніна Данилюк

ЕПІТЕТ БІЛИЙ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

*Стаття присвячена розгляду семантики й образних можливостей епітета **білий** у текстах українських народних пісень. З'ясовано, що він поєднується з назвами частин тіла людини, предметів одягу та побуту, явищ природи, виробів, реалізуючи основні значення: 'який має колір молока, снігу', 'світлий', 'ясний', 'чистий'. Семантична структура художнього означення*